

ФІЛОСОФСЬКІ ТА АНТРОПОЛОГІЧНІ ПАРАДИГМИ СУЧАСНОЇ ОСВІТИ

УДК 159.9.01-159.9.07

doi: 10.20998/2078-7782.2019.2.04

Сергій Тадіян

доцент кафедри наукових основ управління та психології Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди; Україна

ORCID: 0000-0003-2130-9341

E-mail: s.v.tad.1960@gmail.com

СТАВЛЕННЯ ДО СЕБЕ ТА СВІТУ В ПАРАДИГМІ ГЛОБАЛЬНОСТІ ТА ПОЗИЦІЙНОСТІ

Анотація: У статті розкрито співвідношення ставлення особистості до себе і світу в контексті глобальності і позиційності. Запропоновано концепцію позиційного відношення, що передбачає чотири локації: «над», «під», «поруч» і «разом». Визначено місце суб'єкт-об'єктних позицій щодо людини до себе і світу: відзначається, що залежно від локалізації позиції особистості щодо світу, реалізуються різні сценарії побудови відносин у діяльності, комунікації та інших сферах особистості.

Ключові слова: ставлення, глобальне і позиційне ставлення до себе та світу, суб'єкт, об'єкт, предмет, здібність.

Sergiy Tadiian

An extended abstract of a paper on the subject of:

“Attitude to yourself and the world in the paradigm of globality and attitude”

Attitude to itself and the world is an integral property of a mature person, its subjectivity. This characteristic is the basis for self-determination of personality in conditions of rapid social changes.

Problem setting. The study of the attitude of the individual to himself and the world in contemporary psycho-pedagogical research is highlighted in the context of the "global attitude" (O. Gudkov), which highlights his affective and cognitive aspects. In these studies, phenomenological descriptions of the affective and cognitive aspects of global attitude have been made. The global attitude to the world is expressed in such affective qualities of the person as optimism-pessimism, and the global attitude to oneself is self-esteem, self-esteem.

Recent research and publications analysis. The problems of the subjective nature of the attitude towards themselves and the world remain unresolved, and the

connection between the integrated attitude towards themselves and the world and the person's positions is not outlined. The subject-object nature of the positioning of the individual regarding himself and the world is not covered. The phenomenon of attitude towards oneself and others in contemporary research is considered from the standpoint of globalization and egocentrism-decentralization. Positive aspects that would determine the nature of interaction in these relationships were not studied.

Paper objective. The purpose of the paper is to compare approaches to highlighting the attitude of the individual towards himself and the world - global and positional, revealing the main axiomatic contours of the psychological-spatial relationship model.

©Сергій Тадіян, 2019

Paper main body. The most important development of personality is self-determination. "Internal mechanisms" of self-determination determine the attitude of man to himself and the world. It is believed that the crystallization of these "mechanisms" is bound by a certain system of "positioning" itself as a person in relation to himself and the world.

The author proceeds from the assumption that at the reflexive level, which is related to self-management, one can determine the "positioning" in the system of relations of personality with the world. The main characteristic of such positioning is "hierarchy-non-hierarchy" of the structure of these relationships and the ability to choose a position as a relation to themselves and the world.

This positioning is associated with the illumination of the substantive nature of the "subject-object" attitudes. A person chooses the positions corresponding to certain characteristics of subjectivity and objectivity, the "horizontal" and "vertical" psychological and spatial organization, which serves as the basis for choosing the attitude towards himself and the world.

In this article, an attempt is made to describe the "I-World" model, which categorizes "space" to determine the attitude of the individual to himself and the world.

The definition of "vertical" and "horizontal" relations allowed the two hierarchical positions to be differentiated: the upper one is "ABOVE" and the bottom one "UNDER" and two non-hierarchical positions: "EXCHANGE" and "TOGETHER". In this way, 4 variants of relationships in the "I-World" system were identified: "I-ABOVE-World"; "World-ABOVE-I", "I-EXCHANGE-World", "I-TOGETHER-World".

Determination of the internal structure of these models is associated with the disclosure of categories of subject and object. The basic attributes of the subject are defined - "needs" and "abilities", and the object - "object of need" and "resistance".

Need is highlighted in the expanded context as a subjective need for something, and the object of need as satisfying this need; resistance is defined as a certain resistance of the object that contains the subject of need, and ability - as the ability to overcome a certain resistance to the subject of need.

It is noted that the subject defines himself as when he meets the object in order to obtain the object of an actualized need by overcoming the resistance (resistance) of the object. Extrapolation of this simplified model of subject-object relations to the attitude of the individual to himself and the world is that the person can occupy certain positions.

Positioning "ABOVE" identifies itself with the subject, and the world is identified as an object. Such an attitude is determined by the efforts to meet their own needs due to the substantive properties of the world. Activity involves updating their own needs, as well as mobilizing their own abilities to overcome obstacles along the way. No account is taken of the possible "subjectivity" of the World.

Position "UNDER" identifies itself with the object, which implies the presence of a specific subject. At the same time actual or "substantive" characteristics (which are necessary for the subject), or resistance characteristics (which will interfere with the subject).

The position "EXCHANGE" implies such an attitude to itself and the world, by which the person himself and the world is regarded as a carrier of dual characteristics - both subjective and object. And the interaction itself will be defined as the mutual satisfaction of needs, or the mutual hindrance of this process.

The position "TOGETHER" outlines the formation of a common collective entity, within which a person positions himself. This entity is opposed to another integrated object.

Comparing the positional psychological-spatial model with the model of global attitude and the model of egocentrism-decentralization, it can be noted that the former makes it possible to

determine the mechanism, outline the structural components of their actualization, and optimize relations based on the reflection of these elemental interactions in the studied contour.

Conclusions of the research. *Global and positional attitude towards oneself and the world are complementary models that can serve to analyze personal phenomena.*

The heuristic moment of growth for a person is the possibility of an actual change in the structure of interactions of a person-

subject with its various "worlds" ("the world of family relationships", "the world of professional relations," etc.). The instrumentalization of this "positional" approach in the attitude of the individual to himself and the world is foreseen. The development of diagnostic and correctional means will enable the formation of a personal position, provide awareness of the dispositional grounds for making personal decisions in choosing the attitude towards themselves and the world.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Дослідження ставлення до себе та світу традиційно знаходить своє місце у філософських дослідженнях, де є одним з принципових питань філософії. В межах філософського підходу виділяють методологічні концепти, що позначають «світ людини» (відношення до себе) і «людини у світі»: ставлення людини до світу речей (предметне буття), ставлення до іншої людини (соціальне буття) і ставлення до Абсолюту (вічне, вселенський вимір людини). В єдності вони утворюють екзистенціальний простір людини (Л. Є. Моторина, 2017) [15].

В межах психологічних досліджень проблема, глобального ставлення особистості до себе та світу є екзистенціально-психологічною і, у контексті емпіричних наукових досліджень, відносно новою, не повністю розробленою. Як зазначають М. Батурін (2000) [3] та О. Гудкова (2009) [7], ставлення до себе і світу є найвищим, інтегральним рівнем орієнтаційно-ціннісної системи особистості дорослої людини, екзистенціальною основою її зрілості. Особливе значення ця система набуває під час криз, що неодмінно викликають зміни у стратегії, умовах, способах життя людини.

Разом з цим, екзистенціально-психологічні дослідження ставлення до себе та світу не торкаються проблеми

позиціонування особистості у визначених ставленнях. Таке позиціонування, передусім, стосується егоцентризму та децентрації у системі особистісних ставлень. Проблема егоцентризму досліджувалась у психології та соціології в різних контекстах (морально-психологічному [1], психології розвитку мислення [19] тощо). У цьому напрямку досліджень егоцентризму і альтруїзму поза увагою залишалась «відношеннева» природа особистісного ставлення (В. Мясіщев [16]), диспозиційний підхід до визначення особистісних ставлень (В. Ядов [24]), а також можливість «топологічної моделі» суб'єкт-об'єктних відносин (О. Тхостов [23]).

Особливе значення набуває феномен особистісного позиціонування в умовах сучасного розвитку суспільства, що проходить кризове становлення найрізноманітніших сферах людського буття. Адаптація до таких активних змін можлива лише за умови внутрішньої стійкої позиції особистості, його вираженого ставлення до себе та світу.

Ми вважаємо, що визначення інтегрального позиційного ставлення до світу, з висвітленням його «топологічної структури», дасть можливість особистості глибше усвідомлювати себе у навколишньому світі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми і на які спирається автор. Системне описання

оціночних явищ, в тому числі й *глобального ставлення* особистості до себе та світу було здійснено в роботах М. Батурина. Спираючись його методологію, дослідження *глобального ставлення* до себе та світу знайшло своє продовження у працях О. Гудкової та її послідовників. З позиції авторів *глобальне ставлення* є стійкою системною властивістю особистості, має оцінну природу, виражається в найбільш узагальненому суб'єктивному ставленні особистості до себе або до світу й проявляється через специфічні властивості особистості (самооцінка, самоповага, самоприйняття, оптимізм, песимізм, почуття благополуччя), інтегрально-стійкі оцінні явища (оцінні судження, стійкі почуття, стильові особливості особистості), процесуальні оцінки. Залежно від зовнішньої або внутрішньої орієнтації розрізняють два види *глобальних відносин*: до себе й до світу [6].

Властивостями *глобального ставлення* є узагальненість, валентність, інтенсивність, стійкість і когерентність. Як системне утворення, *глобальне ставлення* містить у собі афективний і когнітивний компонент. Основні функції *глобальних відносин*: відображення, адаптація, схематизація й симпліфікація знань про себе та світ, включення особистості в громадське життя, визначення способу діяльності.

Когнітивний і афективний компоненти *глобальних ставлень* мають різну природу, тому відносно незалежні один від одного. Як правило, афективний компонент *глобального ставлення* до себе більш позитивний, ніж когнітивний. При цьому неузгодженість когнітивного й афективного компонентів *глобального ставлення* до світу проявляється частіше, ніж неузгодженість компонентів *глобального ставлення* до себе. *Глобальні ставлення* проявляють стійкість у часі.

У моделюванні конструкту «*глобальне ставлення особистості*» автори опираються на результати

теоретичного аналізу категорій, що описують дане поняття – «*глобальність*», «*оцінка*», «*ставлення*». Категорія «*глобальність*» характеризує вищий рівень узагальненості, а *глобальні ставлення* можуть бути визначені як загальні або узагальнені прояви об'єктів відносин: себе й навколишнього світу. Разом з тим, поняття «*глобальні ставлення*» містить у собі не тільки оцінний аспект суб'єктивних стосунків, але також і значеннєвий, ціннісний і пізнавальний аспекти. Категорія «*оцінка*» розуміється авторами як спосіб відбиття, існування й вираження потребнісних об'єкт-об'єктних, суб'єкт-об'єктних і суб'єкт-суб'єктних відносин індивіда з об'єктами внутрішньої й зовнішньої реальності. *Глобальні відносини* належать до оцінних утворень особистісного рівня й характеризуються максимально високим рівнем узагальнення.

Ознаками *глобального ставлення* до себе як властивості особистості є наявність у їхній основі потребнісної природи й прояв їх у соціально-значимих відносинах індивіда із середовищем. В основі *глобального ставлення* до світу – базова потреба в позитивному ставленні до навколишнього середовища, довірі до світу.

Таким чином, *глобальні ставлення* формуються в процесі онтогенезу й виражаються у формі властивостей особистості, що мають у своїй структурі оцінний компонент. *Глобальне ставлення* до себе виражається в таких властивостях особистості як *глобальна самооцінка*, *самоповага*, *глобальне самоставлення* тощо. *Глобальне ставлення* до світу виражається в таких властивостях особистості як оптимізм або песимізм, безнадійність або щастя, почуття благополуччя. *Глобальні ставлення* містять у собі афективний і когнітивний компоненти.

Ідеї *позиціонування* особистості знайшла своє втілення у роботах зарубіжних та вітчизняних дослідників. Так, Г. Херманс [25] у дослідженні

становлення позиції власного «Я», зважаючи на його внутрішньо-діалогічну природу, визначав три типи Я-позицій. Перший з них відрізняє внутрішні (наприклад, «Я-студент», «Я-син») і зовнішні («мої сокурсники», «мої батьки») позиції, які не є ізольованими, а є «комбінованими». Зовнішні позиції описують як перебудовані «голоси» інших, що створені уявою під впливом внутрішніх позицій. Другий тип дозволяє диференціювати «особистісні» (від ображають власні оцінні судження на свою адресу – «Я – рефлексивний») та «соціальні» (відображають соціальні очікування – «Я – вчитель»). Третій – вказує на опозицію «метапозиціонування» та «стимулятора». Це своєрідна опозиція «метапозиції спостерігача» (що дистанціюється від внутрішньої та зовнішньої) і «позиція-стимулятор» (що організує спеціальні добірки можливих позицій, що слугуватимуть для організації вибору в прийнятті рішень).

Вчені Ф. Амендуні та М. Лігоріо (2017), досліджуючи роль позицій особистості при перетині межі університету та майбутньої професії, запропонували інтерпретаційну концепцію «граничних об'єктів», які полегшують перехід межі, забезпечують становлення «мосту» між словом та діяльністю. На їхню думку структурування простору при переході від студентства до професійного життя дає можливість окреслити фасилітаційний потенціал граничних об'єктів [2].

Вітчизняні дослідники вивчали проблему самоставлення та ставлення до світу. Так, Н. МIRONЧУК [14] дає таке визначення ставленню. «Ставлення – це характер поведінки людини щодо когось чого-небудь. Ставлення індивідів визначаються суб'єктивним досвідом людини і включають дії, переживання; розкривають цінність особистості; є своєрідною реакцією на предмет, явище, дію і постають як суб'єктивна позиція щодо них. Ми поділяємо позицію автора,

що в основі формування суб'єктивного ставлення людини є переживання нею значущості тих чи інших об'єктів, які пов'язані із задоволенням її потреб (зокрема, у спілкуванні, в емоційному контакті, у визнанні, у професійній реалізації тощо). Ставлення можуть виявлятися у формі оцінки, ціннісних суджень щодо себе, поведінки чи позиції іншої людини, об'єктивних речей» [14, с.82-83].

О. Кононенко [9] визначає самоставлення як певну підструктурну одиницю в загальній системі відносин людини, що щільно пов'язана із особливостями ставлення суб'єкта до зовнішньо-предметного та соціального світу. Автором переконливо доведено, що перфекціонізм, як змістовна установка на самоствердження через унеможливлення негативних оцінок оточення, призводить до специфічного ставлення до себе, яке, з одного боку, визначається високим рівнем домагань, а з іншого – неприйняттям реального себе [8].

О. Блинова, досліджуючи становлення світоглядних орієнтацій особистості, визначає психологічні причини формування соціальних стереотипів як певних соціально-особистісних установок. Автором з'ясовано, що таке формування проходить під впливом процесів категоризації, які відбуваються за умови встановлення причинно-наслідкових зв'язків при інформаційній невизначеності. Саме така нечіткість актуальної інформації спонукає до створення стереотипів, які дають можливість бути визначеним у відповідній ситуації. Така світоглядна позиція дає можливість окреслювати значущі сторони навколишнього світу через призму соціальних стереотипів [3].

Дослідник О. Крошка (2002) [10] вивчав емоційно-оцінне ставлення особистості до себе. Автором виділена структура емоційно-оцінного ставлення особистості до себе, що містить наступні два компоненти: 1) загальні, глобальні

показники особистості – «суб'єкт-об'єктна підструктура» (глобальне самовідношення, цілі життя, тощо); 2) окремі показники особистості – «суб'єкт-суб'єктна підструктура» (часткова самооцінка, локус контролю, самовідношення, диференційоване за самоповагою, аутосимпатією, самоінтересом і очікуваним ставленням до себе; рівень готовності до конкретних дій відносно свого «Я»), яка впливає на інтеграцію особистості до структури взаємодії з оточенням. Ним емпірично визначена п'ятикомпонентна структура самоставлення, що включає в себе «осмисленість життя» (рівень самоусвідомлення), «дружність до власного Я» (рівень самопідтримки), «визнання цінності свого Я» (рівень самоцінності), «близькість до свого Я» (рівень відповідності я-самоочікуваного та я-реального), «рефлексія оточення» (рівень усвідомлення очікувань від «я» з боку оточення), що показує результати «симптоматичних» проявів психоемоційного ставлення особистості до себе. Разом цим, сама структура не диференціює внутрішньої природи утворення відповідних позиціонувань, окресливши феноменологічну картину самоставлення.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується дана стаття. Модель «глобального» ставлення є констатуючою (феноменологічною) й не висвітлює механізми зазначеного явища. «Позиційна» модель ставлення до себе та світу в сучасних дослідженнях визначається в розробці опозиції: «егоцентризм-децентрація». Егоцентризм визначається як позиція в прийнятті рішень, що виходить лише із власного бачення, яке стає єдиною точкою відліку. Децентрація визначається як «зміщення» центру прийняття рішень на інші позиції. Термін «децентрація» був введений Ж. Піаже у ході дослідження мислення і мовлення дитини на противагу поняттю «центрація» – ефект, який полягає в тому,

що елементи, на яких фіксується погляд, переоцінюються в порівнянні з іншими. За допомогою цих двох понять вчений намагався підкреслити відмінності між мисленням та сприйманням [19]. Подальший розвиток проблеми егоцентризму відбувалась у контексті конкретного його прояву у різних вікових групах (Є. Гейко [6]).

На сучасному етапі децентрація розглядається як об'єктивна розумова позиція і як механізм соціальної перцепції, який забезпечує успішну взаємодію. Класичною точкою зору є позиція «центризму». Егоцентризм є зосередженістю на собі, а децентрація є зміщення «центру» на інше. Перехід від егоцентризму до децентрації відбувається завдяки розвитку мислення та свідомості. Це етап усвідомлення свого «я» у світі взаємовідносин, коли особистість відходить від свого «я» і наближається до «я» іншої особи, вступаючи до «я – ти-взаємодії».

Проблема «егоцентризму – децентрації» досліджується і в сучасних роботах. Одна з центральних ідей психосемантичного дослідження Т. Пашукової визначається висвітленням ролі точки зору на проблему в інтерпретації текстів при їх рецензуванні, описує можливість діалогічної інтерпретації рецензованого тексту і досліджуваних явищ [15]. Подальший розвиток проблеми егоцентризму в межах вікової психології відбувався у контексті конкретного його прояву у різних вікових групах (Є. Гейко [6]).

Отже, феномен ставлення до себе й інших в сучасних дослідженнях розглядається з позицій глобальності й егоцентризму-децентрації. Позиційних аспектів, що визначали б природу взаємодії в цих стосунках не вивчалось.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті полягає у з'ясування відмінностей у підходах щодо висвітлення ставлення особистості до себе та світу – глобального

та позиційного, розкритті основних аксіоматичних контурів моделі психопросторового ставлення.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Ставлення до світу визначається ракурсом, під яким особистість споглядає на нього. «Особистість визначає той ракурс, в якому ми бачимо довколишній світ, чужих і близьких, своє місце, ту роль, яку ніхто, крім нас, не здатний відіграти», зазначає Т. Титаренко [22, с. 29].

Найважливішим новоутворенням особистості є самодетермінація (Д. Леонтьєв) [11]. Дане поняття на «поверхні» виглядає як об'єктивно (ззовні) недетермінований довільний акт особистості-суб'єкта. Неможна, спираючись лише на зовнішні чинники, визначити природу прийняття рішень та поведінки особистості в тій або іншій ситуації.

Парадигма «зовнішньої детермінації» поведінки особистості мала місце у філософських, соціологічних, психологічних, педагогічних дослідженнях. Відомими є ставлення до особистості як продукту соціальних або ендогенних впливів, що трактують поведінку людини як результат «виховання» або «наслідування», «позбавляючи» у такий спосіб особистість важливої для неї характеристики – «суб'єктності».

Самодетермінація – це процес зумовленого самою особистістю способу реагування на зовнішній світ та інші чинники, а також самопородження активності, що не містить реактивної складової, а є цілком проактивною. Впливи на особистість відбуваються через «внутрішні умови» (С. Рубінштейн) [20] і передбачають непряме «реагування» на них, а надситуативна (В. Петровський) [18] активність визначається проактивністю, інтегральною потребою людини у самоактуалізації як розкритті природного особистісного потенціалу (К. Роджерс) [13].

Разом з тим, «внутрішній механізм» самодетермінації, що обумовлює ставлення до себе та світу, не є повною мірою розкритим. Можна передбачити, що кристалізація цих «механізмів» пов'язана певною системою «позиціонування» себе як особистості щодо себе і світу і визначається системою диспозицій (В. Ядов). Згідно з думкою В. Ядова, загальний механізм формування фіксованої соціальної установки визначається трьома складовими, що утворюють формулу: «потреба-диспозиція-ситуація». Систему диспозицій особистості можна диференціювати на чотири основних рівні: елементарний (на базі вітальних потреб у предметній ситуації), більш складний (на базі потреб у спілкуванні в соціальній ситуації), спрямованості інтересів (орієнтація на сфери діяльності), ціннісних орієнтацій (на базі ставлення до життєвих цілей, що визначаються умовами суспільного життя) [24].

Ситуативною умовою генезу процесу самодетермінації Д. Леонтьєв виділяє «вчинок». У ньому взаємодіють певні диспозиційні й ситуативні змінні самої особистості, а детерміноване рішення виявляється як якесь подолання, вихід за межі власного «Я» [11].

Зважаючи на проведений аналіз наукових досліджень, власні спостереження та практичну психологічну діяльність, ми виходимо з припущення про те, що на рефлексивному рівні, який пов'язаний із самоуправлінням та самодетермінацією поведінки, можна визначити «позиціонування» у системі стосунків із світом. Основною характеристикою такого позиціонування є «ієрархічність-неієрархічність» будови цих стосунків та можливість обрати певну позицію як ставлення до себе та світу. Таке позиціонування субстанціонально пов'язане із висвітленням природи «суб'єкт-об'єктних» аспектів у ставленні до себе та світу. Ми вважаємо, що ставлення до себе та світу визначається

відповідним позиціонуванням у взаємовідносинах «особистість-світ», яке може бути описаним через суб'єкт-об'єктні характеристики цих позицій. Такий підхід, що ми назвали «психолого-просторовим» позиціонуванням, має евристичний потенціал для діагностики та корекції ставлення людини до себе та світу. Для такої побудови відповідної моделі ми спирались на позиції О. Тхостова щодо топологічного опису суб'єкта та об'єкта. На наш погляд, особистість у ментальному плані за допомогою рефлексії здійснює вибір позицій, що відповідають певним характеристикам суб'єктності та об'єктності, «горизонтальну» та «вертикальну» психолого-просторову організацію, що слугує для самодетермінації ставлення до себе та світу.

Ми зробили опис моделі «Я – Світ», що категоризує простір для визначення ставлення особистості до себе та світу. Зважаючи на диференціацію «вертикальних» і «горизонтальних» відношень, зазначимо, що зміст вертикальних відносин дозволяє диференціювати дві ієрархічні позиції (верхня – «над» і нижня – «під»), а зміст горизонтальних відносин – неієрархічні позиції («обмін» і «разом»). У такий спосіб модель стосунків може містити наступні варіанти взаємин «Я-Світ»: «Я-НАД-Світ»; «Світ-НАД-Я», «Я-ОБМІН-Світ», «Я-РАЗОМ-Світ».

Для подальшої розробки цієї моделі евристичними виявились підходи до визначення категорій «суб'єкта» і «об'єкта» в онтологічній концепції О. Тхостова [23] й «життєвих світів» у концепції переживань Ф. Василюка [5]. Крім того, ми враховували те, що «глобальне» ставлення особистості до себе й до світу, мають не «позиційну», а інтегральну структуру, яка визначається афективною і когнітивною сторонами (О. Гудкова) [6].

Категорії «суб'єкта» і «об'єкта» у психологічній науці часто використовуються як фундаментальні для

побудови онтологічної структури особистості. Індивідуальний суб'єкт в інтерпретації О. Тхостова «виявляє себе» у взаємодії з об'єктом, на який спрямована його діяльність. При цьому об'єкт є «пружним», «непроникним», а суб'єкт «проникним» для свідомості [23]. Сама діяльність є активністю, що визначається її предметом (мотивом) (О. Леонтьєв) [12]. Ми виходимо з розуміння предмету як характеристики, що пов'язана із потребою, за якою він визначається не як «річ», а як такий, що пов'язаний із потребою як засіб її задоволення. Концептуально розроблюваною є проблема взаємодії потреби (приналежної суб'єктові) і її предмета (зовнішнього щодо особистості). Ми виходим з того, що «предмет» потреби не представлений суб'єктові безпосередньо, а перебуває в певному середовищі (Це тотожно поглядам О. М. Леонтьєва про два типи «поведінки» потреби – пошуково-дифузійний, метою якого є пошук можливого предмета потреби, і спрямований, метою якого є адресний пошук знайомого її предмета). Зазначимо, що «здатність» до діяльності, що визначається її мотивом (предметом потреби), є атрибутом суб'єкта. Таким чином, суб'єкт має щонайменше дві характеристики: «потреба» й «здатність» (у відомому сенсі). «Потреба» як нужденність і основа для активізації та її спрямування, і «здатність», як потенціал та спосіб активності. Що ж таке об'єкт? Спираючись на позицію О. Тхостова, ми визначаємо як такий, що виявляється суб'єктом у ході діяльності, спрямованої на предмет потреби [23].

Об'єкт за О. Тхостовим [23] «непрозорий». Він належить «середовищу», й у його (об'єкта) «надрах» міститься необхідний «предмет». Тоді припустима, на наш погляд, така схематична модель об'єкта – це «зовнішнє» стосовно суб'єкта, що містить «предмет» потреби, але сама «зануреність» предмета в об'єкт не дозволяє отримати предмет

безпосередньо. На нього «наштовхується» суб'єкт, як на «перешкоду» при спрямованості на предмет потреби. Властивість «бути прихованою» й «бути перешкодою» на шляху до предмету потреби характеризує таку сторону об'єкта як резистентність. Наприклад, знання як предмет потреби містяться в інформаційних джерелах, з яких їх треба здобути; при цьому інформаційні джерела виступають «об'єктом», що містить певні труднощі (резистентність) на шляху здобування знань (предмет потреби). Об'єкт потрапляє в поле зору особистості саме завдяки резистентності. Інший приклад, дихання повітрям не зустрічає перешкод у звичайному фізичному середовищі перебування людини, відсутність самої перешкоди не дозволяє їй диференціювати сам предмет потреби – повітря (кисень). Людина не помічає цього акту вживання повітря, оскільки воно представлене їй безпосередньо, без «об'єктного» супротиву.

Тоді дещо спрощена динаміка суб'єкт-об'єктних відносин може бути представлена таким чином: суб'єкт, що направляється *потребою* (мотивом), за допомогою *здібності* (діяльності) «знімає» *резистентність* об'єкта й отримує «предмет» задоволення потреби.

Суб'єкт (потреба, здібність) – об'єкт (предмет потреби, резистентність).

«Топологічний склад» суб'єкт-об'єктних стосунків визначається 4-ма компонентами: «потреба», «здібність», «предмет» та «резистентність», що пов'язані 4-ма типами стосунків – субстанційні (приналежність до суб'єкта або об'єкта); змістовними (потреба та предмет мають спільний зміст, здібність та резистентність мають подібний зміст), керівні (потреба керує здібностями, предмет «керує» резистентністю); та «виконавчими» (здібність долає резистентність, потреба задовольняється предметом). Модель динамічної структури «суб'єкт – об'єктного» контуру показана на рис 1.

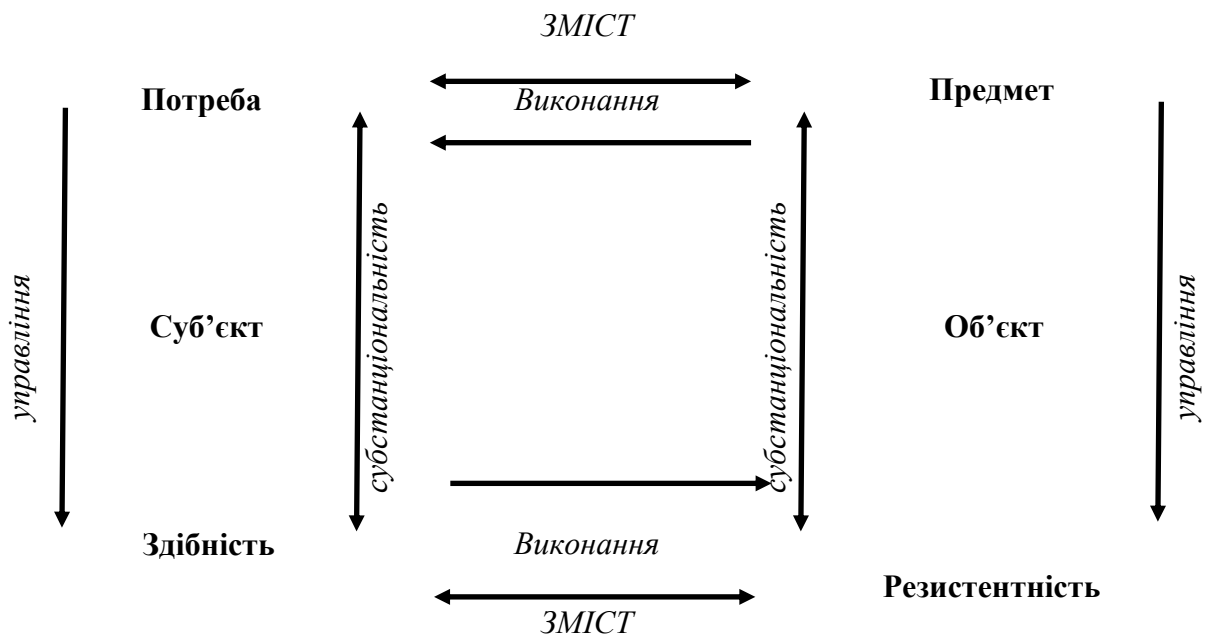

Рисунок 1 – Динамічна структура суб'єкт – об'єктного контуру

При повній відповідності цих структур валентності «потреби» і «предмета», «здібності» і «резистентності» протилежні. Виконання як акт виглядає

наступним чином. У вигляді формули: «здібність» – «резистентність» = «0», «потреба» – «предмет» = «0». У якісному описі: задоволення потреби відповідним

предметом визначається можливістю здібностей долати резистентність об'єкта. Активність суб'єкта пов'язана із інтенсивністю потреби й інструментальністю здібностей, а також залежить від об'єкта – наявністю відповідного предмета та ступенем резистентності.

Спираючись на зазначену структуру суб'єкт-об'єктних взаємин, покажемо, як вони включаються у позиційну модель особистісних ставлень до себе та світу.

Отже, мінімальний склад «суб'єкт-об'єктних» стосунків складається із чотирьох взаємозалежних компонентів: «потреба» й «здібність», субстанційно належні суб'єктові, й «резистентність» і «предметність», субстанційно належні об'єкту. У цій структурі чотири типи часткових відносин: *субстанційальні* (зазначені вище); *змістовні* (потреба, що належить суб'єктові, змістовно відповідає предмету, що належить об'єкту; резистентність, що належить об'єкту, обумовлює зміст необхідної здібності суб'єкта); *«керуючі»* (предмет, що належить об'єкту, «керує» резистентністю, що його «оберігає», а потреба, що належить суб'єктові, керує здібністю); *«розв'язні»* (здібність знімає резистентність, а потреба усуває потребу). При повній відповідності цих структур знаки потреби й резистентності, предмета й потреби протилежні.

Опишемо позиції в просторі ставлень. Зазначимо, що особистість може займати певну позицію. Ця позиція визначає ставлення. Опишемо ці позиції. Перебирання на себе позиції «НАД» особистість передбачає ставлення до себе як до суб'єкта, а ставлення до світу як до об'єкта. У цьому ставленні характеристика себе визначається як спектр бажань та потреб (Чого я хочу? Що мені потрібно?), а також як спектр здібностей (Що я можу? На які зусилля здатний?). Світ виглядає як об'єкт, що містить предмет потреби (те що необхідне для задоволення потреб та бажань), а

також характеризується певною резистентністю (тим, що треба подолати на шляху до предмету потреби). В такому позиціонуванні Світ апіорі позбавлений «суб'єктних» характеристик. Він не має «потреб» і «здібностей», тобто не є умовно кажучи «живим». В категорію світ може підпадати і «глобальний всесвіт», і «інша людина», і «соціальна організація», і «світ тварин» тощо. Категоризація «об'єктів» здійснюється при цьому самою особистістю.

Позиція «ПІД» визначається нами як «об'єктна», тобто передбачає наявність певного суб'єкта, відповідно до якого й виявлятимуться ці характеристики. Так, мати виступає об'єктом задоволення потреб дитини на ранніх етапах її розвитку. Вона максимально намагається бути «предметом» задоволення її потреб, знімаючи всяку «резистентність» на цьому шляху. При цьому, формується лише одна сторона суб'єктності дитини – її потреби, а от здатність до подолання перешкод – не формується. Дитина не помічає її як об'єкт, оскільки не зустрічається із труднощами. Однак, якщо вона залишає таку позицію щодо дорослої людини, то доросла дитина не бачить матір як носія власних бажань і потреб, не може відчувати турботливого до неї ставлення тощо.

Позиція «ОБМІН» дає можливість системно бачити, що є взаємність двох особистостей, які містять як суб'єктні, так і об'єктні характеристики. Це модель взаємовигідних стосунків при позитивному їх розгортанні.

Позиція «РАЗОМ» визначає іншу конфігурацію: в ній відбуваються структурні перетворення. Об'єднуються суб'єктні характеристики й визначається зовнішній об'єкт, що протистоїть цьому колективному суб'єкту. Вибудовується розширене коло потреб, коли людина думає не тільки про власні, а й про потреби колективу та його членів, зростають можливості у долатті перешкод; разом, після об'єднання здібностей, з'являється

певна колективна здібність долати перешкоди «більшого» масштабу.

Наведемо приклади такого позиціонування в окремих сферах. Наприклад, сфера родини. Людина може обирати для себе позицію «НАД». Тоді родина є об'єктом задоволення потреб окремої особистості, а її члени розглядаються як носії перешкод та предметів власних потреб. Якщо члени родини при цьому перебирають на себе об'єктну позицію, то стосунки, до певної міри, гармонізуються. Таке відбувається у родинах із співзалежністю. Якщо члени родини намагаються зайняти позицію «НАД», то це стає джерелом конфліктних ситуацій.

При виборі позиції «ОБМІН» відбувається актуалізація оцінних позицій щодо вимірювання співвідношення «внесок-вигода». При виборі позиції «РАЗОМ» відбувається актуалізація зовнішньої функції й існування родини як єдиного цілого, де кожен турбується про всіх.

Крім того, в цих моделях можна визначити «конструктивні» та «деструктивні» орієнтації. Наприклад, конструктивна позиція «НАД» передбачає врахування ступеню відновлюваності ресурсу в об'єкті (екологічність), а деструктивна позиція – цього не враховує (знищення); конструктивна позиція «ПІД» передбачає «служіння» як намагання людини «бути потрібною», а деструктивна позиція – «перешкоджання» як намагання створювати активний супротив, щоб суб'єкт не зміг оволодіти предметом. За умови конструктивної позиції «ОБМІН» активність спрямовується на взаємне задоволення потреб, а деструктивної – на взаємному посиленні резистентності. За умови конструктивної позиції «РАЗОМ» всі

учасники колективного суб'єкту об'єднують потреби і здібності, деструктивної – розглядаються позиції окремої особистості як члена колективного суб'єкту, відбувається намагання перебрати на себе здібності інших й ігнорувати їхні потреби, намагаючись задовольняти лише власні (так відбувається при професійній деформації керівників-службовців).

Отже, можна визначити типи «позицій» у системі «Я-Світ» у зазначеному контексті.

1. Позиції «НАД» та «ПІД». Якщо це відносини «я- над-світ» (або «світ- під-я»), то «я» ідентифікується із суб'єктом, що володіє потребою й здібністю, а «світ» – з об'єктом, що володіють предметністю й резистентністю. «Я» здійснює діяльність, спрямовану на об'єкт, важливо при цьому конфігурувати здібності під властивості резистентності об'єкта. Якщо це стосунки «світ-над-я», (або «я- під-світ»), «я» ідентифікується з позицією об'єкта, у надрах якого схований, той «світ», який шукають, предмет і резистентність, його, що приховує.

2. Позиція «ОБМІН» припускає у сторін «я» і «світ» двох субстанціональних властивостей одночасно – суб'єктних і об'єктних.

3. Позиція «РАЗОМ» (інтеграція) припускає поєднання суб'єктних і об'єктних характеристик у спільні структури: утворюється спільний суб'єкт, якому протистоять об'єкти. Зважаючи на можливість різної валентності (позитивних і негативних) ставлень суб'єкта, можливі наступні варіанти цих позицій (див.табл.1)

Таблиця 1 – Варіанти простих позиційних відносин

Позиції	Негативні	Позитивні
«Над»	<i>Використання імперативне</i>	<i>Використання екологічне</i>
«Під»	<i>Опір</i>	<i>Служіння</i>
«Обмін»	<i>Негативними опосередкуваннями</i>	<i>Позитивними опосередкуваннями</i>
«Інтеграція»	<i>Поглинання</i>	<i>Об'єднання</i>

Порівнюючи позиційну психолого-просторову модель із моделлю

глобального ставлення та егоцентризму-децентрації можна зазначити, що перша

дає можливість визначити механізм, окреслити структурні компоненти їхньої актуалізації й оптимізувати стосунки на підставі рефлексії цих поелементних взаємодій у досліджуваному контурі.

Висновки з даного дослідження та перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Глобальне та позиційне ставлення до себе та світу є взаємодоповнюючими моделями, що можуть сприяти аналізу особистісних феноменів.

Евристичним моментом зростання для людини стає можливість актуальної

зміни структури взаємодій людини-суб'єкта з різними її «світами» («світ сімейних стосунків», «світ професійних стосунків» тощо). Передбачається інструменталізація зазначеного «позиційного» підходу у ставленні особистості до себе та світу. Розробка діагностичних та корекційних засобів дозволять здійснювати формування особистісної позиції, забезпечувати усвідомлення диспозиційних підстав для прийняття особистісних рішень у виборі ставлення до себе та світу.

Список літератури:

1. Альтруїстично-егоїстичні цінності молоді в сучасній Україні. Наукові праці: збірник. (2001) Миколаїв: Вид-во МФ НаУКМА. Т. 12: Політичні науки. С. 72 -74.

2. Амендуни, Ф. & Лигорио, М.Б. (2017) Стоя на границе: роль позиций личности при пересечении границы между университетом и будущей работой. *Культурно-историческая психология*. Т. 13. № 1. С. 89 – 104. [Электронный ресурс] Режим доступа: doi:10.17759/chr.2017130109

3. Батурич, Н. А. & Выбойщиков, И. В. (2011) Психология оценивания и оценки: теоретические и прикладные аспекты: монография. Челябинск: Издательские центр ЮУрГУ. 242 с.

4. Блинова, О.Є. (2015) Роль соціальних стереотипів у становленні світоглядних орієнтацій особистості. *Психологія і особистість*. №2(8) Ч.1. С. 58 – 69.

5. Василюк, Ф.Е. (1984) Психология переживания. Анализ преодоления критических ситуаций. М.: МГУ. 200 с.

6. Гейко, Е.В. (2002) Психологические особенности проявления эгоцентризма личности в мыслительной деятельности подростков: автореф. дис. к.психол.наук: 19.00.07 Киев. 20 с.

7. Гудкова, Е.В. (2009) Специфика глобальных отношений к себе и к миру и стилевые особенности личности. *Вестник ЮУрГУ. Сер. «Психология»*. № 5, Вып. 4. С. 15 – 24.

8. Кононенко, О. І. (2014) Особливості ставлення до себе особистості, яка

прагне до досконалості. *Вісник ОНУ ім. І. І. Мечникова. Психологія*. Т. 19. С.57-63.

9. Кононенко, О. І. (2012) Емоційно-оцінне ставлення особистості до себе як психологічний феномен. *Вісник ОНУ ім. І. І. Мечникова.. Т.17. Вип. 5. С.73 – 80.*

10. Крошка, О. І. (2010) Психологічні особливості емоційно-оцінного ставлення особистості до себе : автореф. дис. канд. психол. наук: 19.00.01. Одес. нац. ун-т ім. І.І.Мечникова. О. 20 с.

11. Леонтьев, Д.А. (2002) Личностное в личности: личностный потенциал как основа самодетерминации. *Ученые записки кафедры общей психологии МГУ им. М.В.Ломоносова*. Вып. 1; под ред. Б.С. Братуся, Д.А. Леонтьева. М.: Смысл. С. 56 – 65.

12. Леонтьев, Д.А. (2016) Понятие мотива у А. Н. Леонтьева и проблема качества мотивации. *Вестник Московского университета. Серия 14: Психология*. №2. [Электронный ресурс] Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/ponyatie-motiva-u-a-n-leontieva-i-problema-kachestva-motivatsii>

13. Леонтьев, Д.А. (2002) Самоактуализация как движущая сила личностного развития: историко-критический анализ. Современная психология мотивации. М.: Смысл. С. 13 – 46

14. Мирончук, Н.М. (2015) Ціннісне ставлення до себе та інших як основа життєвого самоздійснення особистості. Формування особистості в освітньо-виховному середовищі навчального закладу : проблеми і пошуки: збірник наукових праць; за заг. ред. к.п.н.,

доц. Н. М. Мирончук. Житомир: ФОП Левковець. Випуск 2. С. 82 – 85.

15. Моторина, Л. Е. & Сытник, В.М. (2017) Фундаментальные отношения человека к миру. *Вопросы философии*. №8. С. 69 – 79.

16. Мясищев, В.Н. (2004) Психология отношений: Избранные психологические труды; под ред. Бодалева А.А. М.: Модэк МПСИ. 158 с.

17. Пашукова, Т. І. (2001) Егоцентризм: феноменологія, закономірності формування і корекції. Кіровоград: Центрально-Українське видавництво. 338 с.

18. Петровский, В. А. (2009) Логика «Я»: персонологическая перспектива. Монография. Самара. 304 с.

19. Пиаже, Ж. (2003) Психология интеллекта. СПб.: Питер. 192 с.

20. Рубинштейн, С. Л. (2002)

Основы общей психологии. СПб.: Питер. 720 с.

21. Столяренко, О.Б. (2012) Психологія особистості. К.: Центр учбової літератури. 280 с.

22. Титаренко, Т.М. (2003) Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності. К.: Либідь. 376 с.

23. Тхостов, А.Ш. (2002) Психология телесности. М.: Смысл. 287 с.

24. Ядов, В.А. (2013) Саморегуляция и прогнозирование социального поведения личности: Диспозиционная концепция. 2-е расширенное изд. М.: ЦСПиМ, 376с.

25. Hermans, H.J. (2013) The dialogical self in education: Introduction. *Journal of Constructivist Psychology*. Vol. 26(2). P. 81 – 89.

References:

1. *Al'truistychno-ehoistychni tsinnosti molodi v suchasnij Ukraini*. [Altruistic selfish values of youth in modern Ukraine. Scientific works: collection]. Naukovi pratsi: zbirnyk. (2001) Mykolaiv: Vyd-vo MF NaUKMA. T. 12: Politychni nauky. P. 72 - 74. [in Ukrainian]

2. Amenduni, F. & Ligorio, M.B. (2017) *Stoja na granice: rol' pozicij lichnosti pri peresechenii granicy mezhdu universitetom i budushhej rabotoj*. [Standing at the border: the role of personality at crossing the boundary between university and future work]. *Kul'turno-istoricheskaja psihologija*. T. 13. № 1. P. 89 – 104. Access mode:doi:10.17759/chp.2017 [in Russian]

3. Baturin, N. A. & Vybojshnikov, I. V. (2011) *Psihologija ocenivaniya i ochenki: teoreticheskie i prikladnye aspekty: monografija*. [Psychology of evaluation and evaluation: theoretical and applied aspects: monograph]. Cheljabinsk: Izdatel'skie centr JuUrGU. 242 p. [in Russian]

4. Blynova, O.Ye. (2015) *Rol' sotsial'nykh stereotypiv u stanovlenni svitohliadnykh orijentatsij osobystosti*. [The role of social stereotypes in the formation of ideological orientations of the individual].

Psykhologhiia i osobystist'. №2(8) Ch.1. P. 58 – 69. [in Ukrainian]

5. Vasiljuk, F.E. (1984) *Psihologija perezhivaniya. Analiz preodoleniya kriticheskikh situacij*. [Psychology of experience. Analysis of the overcoming of critical situations]. M.: MGU. 200 p.[in Russian]

6. Gejko, E.V. (2002) *Psihologicheskie osobennosti projavlenija jegocentrizma lichnosti v myslitel'noj dejatel'nosti podrostkov* [Psychological features of the manifestation of self-centered personality in the thinking activity of adolescents]: avtoref. dis. k.psihol.nauk: 19.00.07 Kiev. 20 p. [in Russian]

7. Gudkova, E.V. (2009) *Specifika global'nyh otnoshenij k sebe i k miru i stilevyje osobennosti lichnosti*. [Specificity of global relations to oneself and to the world and stylistic features of personality]. *Vestnik JuUrGU. Ser. «Psihologija»*. № 5, Vyp. 4. P. 15 – 24. [in Russian]

8. Kononenko, O. I. (2014) *Osoblyvosti stavlennia do sebe osobystosti, iaka prahne do doskonalosti*. [Features of the attitude towards the personality, which seeks for perfection]. *Visnyk ONU im. I. I. Mechnykova. Psykhologhiia*. T. 19. Vyp. 3 (33). P.57-63. [in Ukrainian]

9. Kononenko, O. I. (2012) *Emotsijno-otsinne stavlennia osobystosti do sebe iak psykholohichnyj fenomen*. [Emotional-appraisal of the personality to himself as a psychological phenomenon]. Visnyk ONU im. I.I. Mechnikova..T.17. Vyp. 5. P.73 – 80. [in Ukrainian]
10. Kroshka, O. I. (2010) *Psykholohichni osoblyvosti emotsijno-otsinnoho stavlennia osobystosti do sebe* [Psychological peculiarities of the emotional and evaluative attitude of the person to himself]: avtoref. dys. kand. psykhol. nauk: 19.00.01. Odes. nats. un-t im. I.I.Mechnikova. O. 20 p. [in Ukrainian]
11. Leont'ev, D.A. (2002) *Lichnostnoe v lichnosti: lichnostnyj potencial kak osnova samodeterminacii*. [Personality in personality: personal potential as the basis of self-determination]. Uchenye zapiski kafedry obshhej psihologii MGU im. M.V.Lomonosova. Vyp. 1; pod red. B.S. Bratusja, D.A. Leont'eva. M.: Smysl. P. 56 – 65. [in Russian]
12. Leont'ev, D.A. (2016) *Ponjatie motiva u A. N. Leont'eva i problema kachestva motivacii*. [The concept of the motive of A. N. Leontiev and the problem of the quality of motivation]. Vestnik Moskovskogo universiteta. Serija 14: Psihologija. №2. Access mode: <https://cyberleninka.ru/article/n/ponyatie-motiva-u-a-n-leontieva-i-problema-kachestva-motivatsii> [in Russian]
13. Leont'ev, D.A. (2002) *Samoaktualizacija kak dvizhushhaja sila lichnostnogo razvitija: istoriko-kriticheskij analiz*. [Self-actualization as the driving force of personal development: historical-critical analysis]. Sovremennaja psihologija motivacii. M.: Smysl. P. 13 – 46[in Russian]
14. Myronchuk, N.M. (2015) *Tsinnisne stavlennia do sebe ta inshykh iak osnova zhyttievoho samozdijsnennia osobystosti*. [Valuable attitude towards oneself and others as a basis for the life self-realization of the individual. Formation of personality in educational and educational environment educational institution: problems and searches: a collection of scientific works]; za zah. red. *Стаття надійшла до редколегії 16.05.2019*
- k.p.n., dots. N. M. Myronchuk. Zhytomyr: FOP Levkovets'. Vypusk 2. P. 82 – 85.[in Ukrainian]
15. Motorina, L. E. & Sytnik, V. M. *Fundamental'nye otnoshenija cheloveka k miru*. [Fundamental human relations to the world]. Voprosy filosofii. 2017. №8. P. 69 – 79. [in Russian]
16. Mjasishhev, V.N. (2004) *Psihologija otnoshenij: Izbrannye psihologicheskie trudy* [Psychology of relationships: Selected psychological labor]. pod red. Bodaleva A.A. M.: Modjek MPSI. 158 p. [in Russian]
17. Pashukova, T. I. (2001) *Ehotsentryzm: fenomenolohiia, zakonomirnosti formuvannia i korektsii*. [Egocentrism: phenomenology, patterns of formation and correction]. Kirovohrad: Tsentral'no-Ukrains'ke vydavnytstvo. 338 p. [in Ukrainian]
18. Petrovskij, V. A. (2009) *Logika «Ja»: personologicheskaja perspektiva. Monografija*. [Logic "I": a personality perspective]. Samara. 304 p. [in Russian]
19. Piazhe, Zh. (2003) *Psihologija intellekta*. [Fundamentals of general psychology]. SPb.: Piter. 192 p. [in Russian]
20. Rubinshtejn, S. L. (2002) *Osnovy obshhej psihologii*. [Psychology of corporeality]. SPb.: Piter. 720 p. [in Russian]
21. Stoliarenko, O.B. (2012) *Psykholohiia osobystosti*. [Psychology of personality]. K.: Tsentr uchbovoi literatury. 280 p. [in Ukrainian]
22. Tytarenko, T.M. (2003) *Zhyttievij svit osobystosti: u mezkhakh i za mezhamy budennosti*. [The vital world of personality: within and beyond the ordinary]. K.: Lybid'. 376 p. [in Ukrainian]
23. Thostov, A.Sh. (2002) *Psihologija telesnosti*. [Self-regulation and prediction of social behavior: Dispositional concept]. M.: Smysl. 287 p. [in Russian]
24. Jadov, V.A. (2013) *Samoreguljacija i prognozirovanie social'nogo povedenija lichnosti: Dispozicionnaja koncepcija*. 2-e rasshirenoe izd. M.: CSPiM,. 376 p.